

Тема 1

Поняття, предмет, метод та система права соціального захисту

Термін «соціальний захист» за своїм змістом, відповідно до ст. 46 Конституції України, є значно ширшим поняттям і включає в себе термін «соціальне забезпечення». Коло осіб, на яких поширюється соціальний захист, види і форми соціального захисту, умови та порядок їх застосування зазвичай визначаються окремими нормативними актами. Так, відповідними законами передбачений соціальний захист науковців, журналістів, військовослужбовців, працівників поліції, прокуратури, суду, інших працівників, громадян, які втратили роботу, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветеранів війни, ветеранів праці, ветеранів військової служби та інших, хоча у правовій науці поняття «соціальний захист» – як правова категорія – не визначена. Соціально-економічні заходи із соціального захисту, крім матеріального забезпечення та обслуговування, передбачають компенсаційні виплати, відшкодування, поновлення прав та інші соціальні гарантії, які можуть визначатися нормами не тільки права соціального забезпечення, а й інших галузей права – трудового, цивільного, адміністративного, фінансового та інших.

Соціальне забезпечення тлумачиться як надання достатніх матеріальних засобів для існування кому-небудь з боку суспільства, або, іншими словами, будь-які види допомоги, які надає суспільство своїм членам, розглядаються як соціальне забезпечення. Побудова соціальної держави потребує більш інтенсивного правового регулювання соціальної сфери, а це, у свою чергу, зумовило потребу держави у формуванні окремої галузі права. Під *правом соціального забезпечення* слід розуміти сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають при наданні на відповідних

умовах і певному порядку державними і недержавними органами фізичним особам, які перебувають у складних юридично значимих ситуаціях і не мають достатніх засобів до існування, безплатно чи на пільгових умовах різних видів матеріального забезпечення зі спеціально створених для цього фондів.

Основа права соціального забезпечення становлять соціально-забезпечувальні відносини.

Соціально-забезпечувальні відносини – це відносини з приводу матеріального забезпечення громадян (членів їх сімей) чи надання соціальних послуг у разі настання обставин, які суспільством та державою визнані соціально значимими. У сучасній галузевій науці такі обставини називають соціальними ризиками. Соціально-забезпечувальні відносини можна поділити на дві групи: відносини щодо надання матеріального забезпечення (з приводу надання пенсій, із забезпечення фізичних осіб допомогою малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми та ін.); відносини щодо надання соціальних послуг (соціальне обслуговування інвалідів, пенсіонерів, безпритульних тощо). До речі, треба сказати, що за останні роки збільшилась кількість видів соціальних послуг, що надаються найбільш вразливим верствам населення:

- щодо здійснення компенсаційних виплат і надання субсидій та пільг за системою соціального забезпечення окремих категорій громадян;
- з приводу утримання дітей-сиріт і дітей, які залишилися безбатьківського піклування, у дитячих закладах інтернатного типу;
- щодо утримання дітей у дитячих закладах безоплатно чи з частковою оплатою;
- щодо надання безоплатно чи зі знижкою медичної допомоги і лікування, забезпечення ліками;
- стосовно забезпечення житлом малозабезпечених осіб безоплатно чи зі значною знижкою;
- з приводу безоплатного харчування учнівської молоді;

– щодо розподілу гуманітарної допомоги серед найбільш вразливих верств населення;

– з приводу недержавного пенсійного забезпечення (добровільного соціального страхування). Зазначені відносини через їх цільове призначення бажано вилучити із цивільного права і включити у предмет права соціального забезпечення.

Крім того, до предмета права соціального забезпечення належать процедурні та процесуальні, а також соціально-страхові відносини.

Процедурні відносини – це відносини щодо встановлення юридичних фактів, необхідних для виникнення матеріальних правовідносин чи вирішення спорів у позасудовому порядку. Роль процедурних відносин є доволі значною, оскільки порушення процедури може призвести до відмови у призначенні того чи іншого виду соціального забезпечення.

Процесуальні правовідносини виникають при розв'язанні питань соціального забезпечення у судовому порядку.

Соціально-страхові – це відносини у сфері загальнообов'язкового соціального страхування, які охоплюють такі відносини: щодо збирання та акумуляцію страхових внесків з платників; щодо розподільчої діяльності соціальних страхових фондів при визначенні виду та розміру соціальних виплат і соціальних послуг; щодо організації соціального страхування.

Методи правового регулювання права соціального забезпечення – це способи впливу за допомогою певних прийомів на поведінку людей у сфері соціального забезпечення, зокрема, при прийнятті державними органами відповідних юридичних норм, виникненні соціально-забезпечувальних правовідносин та реалізація фізичними особами права на конкретний вид соціального забезпечення у разі настання передбаченого законом соціального випадку.

У праві соціального забезпечення використовуються два основні методи

правового регулювання: диспозитивний та імперативний.

Під диспозитивним розуміють децентралізований спосіб впливу на суспільні відносини, за якого правове регулювання здійснюється на засадах автономії, координації юридичної рівності суб'єктів, не підпорядкованості їх між собою.

Імперативний метод – це централізований спосіб впливу на суспільні відносини, що базується на відносинах субординації (підпорядкування) між учасниками цих відносин. За допомогою диспозитивного методу в більшості випадків регламентується поведінка громадян, а імперативного – компетенція органів соціального захисту.

Правове регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення здійснюється за допомогою таких прийомів, як дозвіл, припис, заборона. Їхня комбінація складає той чи інший метод права соціального забезпечення.

Функції права соціального забезпечення – це правові характеристики соціальної ролі (призначення) цієї галузі права у житті суспільства та головних напрямів впливу її норм на поведінку людей з метою реалізації мети і завдань держави у сфері соціального забезпечення населення.

До функцій соціального забезпечення відносять:

1). Економічну (полягає в компенсації заробітку, втраченого у зв'язку з віком, непрацездатністю, втратою годувальника; частковій компенсації особі додаткових видатків при настанні визначених законом життєвих обставин; наданні мінімальної грошової допомоги чи соціальних послуг малозабезпеченим громадянам);

2). Політичну (сприяє підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, для якого характерний значний розрив у рівні життя різних груп населення);

3). Демографічну (покликана стимулювати відновлення народонаселення, необхідного для нормального розвитку держави);

4). Соціально-реабілітаційну (спрямована на відновлення громадянського статусу інвалідів та інших соціально незахищених громадян).

Оскільки право соціального забезпечення взаємодіє з низкою галузей права, то виникає потреба у визначенні місця цієї галузі права у правовій системі України або, іншими словами, необхідність з'ясувати, як співвідноситься зазначена галузь права з іншими. Це сприяє уточненню предмета правового регулювання окремих галузей права, зокрема таких, як конституційне, адміністративне, фінансове, цивільне, трудове, медичне, соціальне та деяких інших.

Тема 2

Принципи права соціального захисту

У теорії права під правовими принципами розуміються керівні положення права, його основні засади та ідеї, що виражають об'єктивні закономірності, тенденції і потреби суспільства, визначають суть, основні властивості й загальну спрямованість розвитку правових норм у межах всієї системи права або окремих її галузей чи інститутів і мають в силу їх правового закріплення загальнообов'язкове значення.

Залежно від того, в якій системі правових норм ті чи інші положення є керівними основами, можна виділити:

- а) принципи права в цілому (загальні);
- б) міжгалузеві принципи, властиві лише деяким галузям права;
- в) галузеві принципи.

Крім цього, є принципи окремих інститутів галузі права.

Як і іншим галузям, праву соціального захисту притаманні певні галузеві принципи, які тісно пов'язані з міжгалузевими принципами правового регулювання матеріального забезпечення, надання послуг, пільг, переваг,

охорони прав громадян (властивими для права соціального захисту, трудового, фінансового, цивільного, адміністративного права).

Принципи права соціального захисту в загальному вигляді не сформульовані ні в Конституції України, ні в законодавстві про соціальне забезпечення. Але вони можуть бути виведені з аналізу і встановлення загальних, найбільш суттєвих рис фактичного змісту сукупності норм права соціального забезпечення. Вони являють собою об'єктивні закономірності в соціальному забезпеченні і проходять через всю систему соціального забезпечення, відображуючи закономірності економічного розвитку держави і головні цілі економічної політики. У принципах права соціального захисту містяться керівні засади, які, з одного боку, вже реалізовані в законодавстві України про соціальне забезпечення, а з іншого – містяться лише в Конституції України чи міжнародних нормах і служать відправними ідеями, певною програмою в майбутній законодавчій діяльності у цій сфері.

Таким чином, принципи права соціального захисту характеризують зміст цієї галузі права, служать найбільш яскравим і виразним показником своєрідності природи права соціального захисту.

Визначення правових принципів має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Для права соціального захисту теоретичне значення правових принципів полягає в тому, що вони дають можливість порівнювати право різних країн, а також право однієї країни на різних історичних етапах. Наприклад, для порівняння можна навести деякі системи принципів права соціального захисту, які були сформульовані за часів колишнього Радянського Союзу в період адміністративно-планової економіки, на основі старої бюджетно-розподільчої моделі соціальної політики за панування виключно класового підходу, заідеологізованих поглядів на принципи права, та системи принципів права соціального захисту, що розроблені в юридичній літературі за часів самостійності України в період переходу до економічних ринкових

відносин та реформування державної системи соціального захисту.

Принципи права соціального захисту на сучасному етапі розвитку нашого суспільства можна представити в такому вигляді:

- 1) поширення права на соціальне забезпечення на всіх громадян;
- 2) багатоманітність форм і видів соціального захисту;
- 3) диференціація підстав і норм соціального захисту;
- 4) забезпечення пенсіями і допомогами на рівні прожиткового мінімуму;
- 5) фінансування соціального забезпечення за рахунок обов'язкових страхових внесків і недержавних фондів, а також державного і місцевих бюджетів та з інших джерел;
- 6) здійснення соціального забезпечення органами державного управління безпосередньо чи під їх контролем;
- 7) соціально-трудова реабілітація громадян, які частково втратили працездатність, та стимулювання їхньої трудової діяльності.
- 8) охорона і захист права та законних інтересів громадян на соціальне забезпечення. Студенти повинні звернути увагу на зміст кожного з перерахованих принципів права соціального забезпечення.

Принципи, як керівні ідеї, мають важливе значення для ефективного функціонування всієї системи норм даної галузі права. За допомогою принципів не тільки формулюється сучасний державний підхід до правового регулювання сфери соціального забезпечення, а й визначається суть майбутніх правових норм. Принципи – це ідеї, виражені у формі правової норми. Це означає, що принципи є правовими приписами, причому приписами обов'язковими. Органами, які розглядають спори, пов'язані з соціальним забезпеченням громадян, основні принципи застосовуються як правила для тлумачення відповідних нормативних актів. Особливого значення принципи права набувають при реалізації норм права, в першу чергу тоді, коли відсутня

конкретна правова норма і є потреба застосувати аналогію закону і навіть аналогію права. Тобто, правильно сформульовані принципи дозволяють усувати прогалини в законодавстві при застосуванні правових норм.

Сучасне законодавство про соціальне забезпечення в Україні в багатьох питаннях є незавершеним, неповним і потребує вдосконалення. І в цій справі значення правових принципів важко переоцінити.

Принципи повинні створювати певну систему, бути узгодженими між собою, а також із загальними принципами права, з принципами державної політики, а також із принципами міжнародно-правового регулювання сфери соціального забезпечення.

Тема 3

Джерела і форми права соціального захисту

Джерела права соціального захисту – це система факторів, які визначають зміст і форми вираження правових норм у сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення.

До джерел права соціального захисту слід віднести акти Верховної Ради України, Президента України та інколи Кабінету Міністрів України директивного характеру. У них перелічуються заходи щодо поліпшення матеріального вразливих груп населення, нормативні акти, що слід прийняти, основні положення, які слід у них закріпити. До таких актів належать Концепція соціального забезпечення населення України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р., Послання Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2001 р. «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України», розпорядження Президента України від 3 грудня 2003 р. «Про додаткові заходи щодо соціального захисту

осіб із обмеженими фізичними можливостями».

Форми права соціального захисту – це способи (прийоми, засоби) внутрішньої організації та зовнішнього вираження норм права, які регулюють суспільні відносини у сфері соціального населення. Розрізняються дві форми закріплення норм права соціального захисту: нормативно-правовий акт та нормативно-правовий договір. Останній у праві соціального захисту відіграє незначну роль. До форм права соціального захисту належать такі нормативно-правові акти: Закони України; Укази Президента України; Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; Накази міністерств і відомств та центральних органів із спеціальним статусом; Рішення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Форми права соціального захисту можна класифікувати за різними критеріями:

– *за національною належністю* – національні, прийняті на території України суб'єктами правотворчості у сфері соціального забезпечення, та міжнародні, тобто чинні міжнародні договори України у сфері соціального захисту населення, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Цей критерій інколи називають за порядком прийняття;

– *за юридичною силою* – закони і підзаконні акти. Підзаконні акти – це нормативно-правові акти, видані відповідно до законів або з моменту реалізації тим чи іншим органом покладених на нього повноважень у сфері соціального захисту населення. До них належать усі акти нормативного характеру, крім законів;

– *за способами закріплення норм права* – Конституція України, закони, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази й інструкції центральних міністерств і відомств, рішення місцевих держадміністрацій і органів місцевого самоврядування, накази керівників

установ, підприємств, організацій, договори;

– залежно від органу, що видає нормативно-правові акти, – акти законодавчої влади, акти фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування, акти центральних органів виконавчої влади, акти місцевих держадміністрацій, акти органів місцевого самоврядування. Цей критерій ще називають залежно від положення нормотворчого органу в механізмі держави;

– за дією в просторі – загальнодержавні, місцеві та локальні. Нормативні акти, що визначають умови і норми забезпечення громадян пенсіями та більшістю допомог, належать до загальнодержавного законодавства. Це зумовлено необхідністю централізованої регламентації матеріального забезпечення непрацевдатних громадян, що забезпечує для фізичних осіб однакові можливості здійснення права на конкретний вид пенсії. Нормативні акти місцевих держадміністрацій та органів місцевого самоврядування діють на визначеній території області, району, населеного пункту. Звичайно, в актах місцевого значення деталізуються загальнодержавні норми соціального обслуговування і працевлаштування літніх людей та інвалідів, надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим особам, вирішуються інші соціальні питання на регіональному рівні. Локальні норми, як правило, включаються до колективного договору, угоди чи статуту підприємства; за дією в часі – постійні й тимчасові. Дія нормативно- правового акта в часі визначається часом вступу його в силу і часом припинення дії. Нормативно-правовий акт набирає силу з того часу, який у ньому зазначено, а якщо в акті час не визначено, він набирає силу у встановленому для відповідних актів порядку. Так, відповідно до ст. 94 Конституції України закон набирає чинності через десять днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Укази Президента України і постанови Кабінету Міністрів України набирають чинності з часу їх

прийняття, якщо інше не встановлено законом. За загальним правилом нормативно- правові акти зворотної сили не мають і, отже, регулюють відносини, що виникають після введення їх у дію. В окремих випадках, коли покращуються умови соціального забезпечення, нормотворчий орган може надати правовому акту зворотної сили. Дія нормативного акта припиняється після закінчення терміну його дії, у разі скасування чи заміни новим. Нормативні акти у сфері соціального забезпечення, в основному, належать до постійних (термін їх дії не зазначається), але є й тимчасові. До них належать закони, якими затверджуються прожитковий мінімум та державний бюджет України на наступний рік, акти, якими встановлені одноразові допомоги до певного свята та ін.;

– *за дією на коло осіб* – громадян України, іноземців, осіб без громадянства. Як правило, норми права соціального захисту поширюються на всіх фізичних осіб, які перебувають на території України. Будь-які винятки з цього правила зазначаються в законі. Крім того, за цим критерієм виділяють акти, які регулюють соціальне забезпечення ветеранів праці, людей похилого віку, учасників війни, інвалідів, військовослужбовців, державних службовців, сімей з дітьми та ін.;

– *залежно від фінансових джерел*, за рахунок коштів яких здійснюється соціальне забезпечення, – нормативні акти, що регулюють забезпечення

за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, та нормативні акти, що регулюють забезпечення за рахунок державного бюджету;

– *за видами суспільних відносин*, що регулюються правом соціального забезпечення, – акти, які регулюють пенсійне забезпечення, а саме: акти про соціальні допомоги, пільги й компенсації; акти, що стосуються соціального обслуговування;

– *за змістом* – комплексні та галузеві. У комплексних актах подано норми,

які стосуються кількох галузей права (акти, що визначають правовий статус і соціальний захист суддів, прокурорів, державних службовців та ін.). До числа галузевих належать нормативні акти, які регулюють відносини, що є предметом тільки права соціального забезпечення.

Тема 4

Правовідносини в сфері соціального забезпечення

Соціально-забезпечувальні правовідносини –це відносини, які складаються на підставі норм права соціального забезпечення між фізичними особами й органами соціального захисту населення з приводу надання конкретного виду соціального забезпечення.

Правовідносинам у сфері соціального забезпечення, як і в інших галузях права, притаманні такі риси:

1. Правовідносини є особливим різновидом суспільних відносин у сфері соціального забезпечення.

2. Правові відносини у сфері соціального забезпечення складаються на підставі норм права.

3. Правовідносини є вольовим суспільним відношенням.

4. Правовідносини у сфері соціального забезпечення характеризуються індивідуальним зв'язком між його суб'єктами.

5. Правовідносини у сфері соціального забезпечення охороняються державою.

Види правовідносин у сфері соціального забезпечення: *за предметом правового регулювання* існують матеріальні (основні) та процедурні (похідні); *за характером здійснюваних функцій* – регулятивні та охоронні; *за ступенем визначеності учасників правовідносин* – відносній абсолютні; *за характером*

дії зобов'язаної особи – активні й пасивні; за кількісним складом суб'єктів в– прості (правовідносини тільки між двома учасниками) і складні (правовідносини між трьома і більше учасниками); за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами правовідносин – односторонні (кожен з учасників щодо іншого має тільки право чи обов'язки) і двосторонні (кожна із сторін має як права, так і обов'язки); за часом (строками) дії – на постійно триваючі, періодичні та разові; за характером правовідносин, що визначається метою правовідносин, – для призначення чи надання конкретного виду соціального забезпечення або для розгляду спору з питань соціального забезпечення; за формами соціального забезпечення – правовідносини з приводу: 1) загальнообов'язкового державного страхування; 2) державного соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів; 3) змішаного соціального забезпечення окремих категорій громадян; 4) недержавного соціального забезпечення; за видами соціального забезпечення – правовідносини щодо пенсійного забезпечення, надання грошових допоміг, компенсацій, субсидій і пільг та соціальних послуг.

У праві соціального забезпечення норми права поділяються на окремі види в рамках зазначеної галузі права.

Залежно від характеру норми права соціального забезпечення поділяються на матеріальні та процедурні. *Норми матеріального права* – це норми первинного правового регулювання суспільних відносин майнового характеру щодо забезпечення фізичних осіб пенсіями, допомогами, компенсаціями та надання їм пільг, соціальних послуг, субсидій. *Процедурні норми* є нормами вторинного правового регулювання суспільних відносин із приводу практичної реалізації норм матеріального права щодо надання громадянину певного виду матеріального забезпечення.

З урахуванням *особливостей окремих видів суспільних відносин*, що є предметом регулювання права соціального забезпечення, розрізняють: норми пенсійного права, норми допомогового права, норми соціально-обслуговувального права.

За сферою дії норми права соціального забезпечення можуть бути загальнодержавними (норми, що регулюються міжнародними актами, законами, указами Президента, постановами Кабінету Міністрів України, актами центральних органів виконавчої влади та галузевих соціальних фондів), місцевими (норми, які передбачені в актах місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування), локальними (норми, що закріплені в актах підприємств установ, організацій, недержавних пенсійних фондів).

Залежно від часу дії норми права соціального забезпечення бувають постійними (містяться в більшості нормативних актів, що стосуються забезпечення фізичних осіб конкретними видами матеріального забезпечення) і тимчасовими (передбачаються в нормативних актах у формі надання одноразової допомоги (послуги) окремим групам громадян із нагоди державного свята).

Залежно від ступеня узагальнення чи функціональної ролі в механізмі правового регулювання норми права соціального забезпечення класифікуються на відправні (вихідні, установчі) та спеціальні (конкретні, чи такі, що безпосередньо встановлюють правила поведінки). *За способами встановлення правил поведінки* (формами припису поведінки, методами правового регулювання, характером обов'язковості правил поведінки) норми права соціального забезпечення поділяються на імперативні та диспозитивні.

Норми права соціального забезпечення за функціями, які вони виконують, розподіляються на регулятивні та охоронні. Регулятивні норми закріплюють права й обов'язки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин та порядок

реалізації громадянами права на соціальне забезпечення. Охоронні норми, які становлять незначну частину серед норм права соціального забезпечення, передбачають санкції за неналежне виконання учасниками суспільних відносин покладених на них обов'язків у сфері соціального захисту населення.

За змістом приписів (обов'язковість правил поведінки, формвираження їх регулятивного впливу, характеру чи складу правил поведінки) норми права соціального забезпечення класифікуються на зобов'язальні, уповноважувальні та заборонні. Для того щоб стати суб'єктом права, необхідна одна єдина передумова – володіння правоздатністю, тобто можливістю мати права й обов'язки.

Соціально-забезпечувальна правоздатність – це природний стан, невід'ємна властивість особи, що гарантується державою і яка дає їй можливість мати права і виконувати юридичні обов'язки у сфері соціального забезпечення.

Правоздатність виникає в людини у момент народження і припиняється у момент її смерті. Щодо правоздатності, то вона однакова як для громадян, так і для іноземців та осіб без громадянства. Правовий статус людини не впливає на її можливість бути суб'єктом права.

У змісті дієздатності у сфері соціального забезпечення виділяються такі здатності: 1) своїми діями набувати для себе права на окремі види соціального забезпечення; 2) власноручно здійснювати права і створювати для себе обов'язки в соціальному забезпеченні; 3) самостійно виконувати обов'язки та відповідати у разі їх порушення.

Дієздатність у сфері соціального забезпечення – це здатність особи самостійно або за допомогою працівників органів соціального захисту населення чи законного представника здійснювати права і виконувати обов'язки у сфері соціального забезпечення. Сприяння у здійсненні дієздатності – характерна риса соціально-забезпечувальної дієздатності.

Під юридичними фактами в соціальному забезпеченні слід розуміти будь-які конкретні соціальні факти реального життя, які своїми ознаками відповідають моделі відповідної норми права і в результаті чого здатні, при наявності певних умов, породжувати передбачені нормами права соціального забезпечення юридичні наслідки.

Правовідносини у сфері соціального забезпечення можуть, виникнути за одночасної наявності кількох груп юридичних фактів. До першої групи входять факти, що становлять основу для виникнення конкретних правовідносин із соціального забезпечення. Сюди належать: 1) наявність норм права, що регулюють відповідні суспільні відносини; 2) наявність правоздатних заявника та органу, до компетенції якого входить вирішення цього питання. До другої групи належать факти, що становлять предмет доведення, а також загальновідомі, презумптивні й преюдиційні факти. Вони мають підтвердити наявність чи відсутність у суб'єктів правовідносин відповідних прав і обов'язків. Нарешті, до третьої групи можна віднести факти, спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав та інтересів громадян, повноважень державних органів і службових осіб, а саме 1) волевиявлення заявника, тобто звернення його із заявою до компетентного органу; 2) прийняття компетентним органом рішення у справі.

У соціальному забезпеченні мають справу не з одним, а з багатьма юридичними фактами, які в своїй сукупності становлять фактичний склад. Саме він, а не одиничні юридичні факти, є підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Факти, що мають юридичне значення для соціального забезпечення, зокрема, закріплюють: 1) відділи державної реєстрації актів цивільного стану (факти народження, смерті, одруження, встановлення батьківства, зміни імені, по батькові та прізвища); 2) органи МСЕК (факти втрати чи обмеження працездатності, потреби інваліда в соціальній допомозі чи в автомобілі з

ручним керуванням); 3) медичні заклади (факти потреби постійного стороннього догляду); 4) адресно-довідковий підрозділ територіального органу Державної Міграційної служби (факти громадянства, місця проживання); 5) власник або уповноважений ним орган (факти стажу роботи, розміру заробітної плати, стану робочого місця за результатами атестації тощо); 6) органами виконавчої влади з питань житлово- комунального господарства, виконкомами сільських і селищних рад, іншими організаціями (факти перебування на утриманні, складу сім'ї та ін.); 7) органи соціального захисту населення (факти нужденності, відсутності засобів до існування, належності до певних категорій осіб тощо). Ці органи поділяють на первинні (фіксують первісні факти) і вторинні (на підставі фактичних даних приймають рішення про призначення пенсії або надання іншого матеріального блага).

Суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин – це ті особи, за якими державою визнана соціально- забезпечувальна правоздатність і які законом наділені здатністю самостійно здійснювати належні їм права й обов'язки у сфері соціального забезпечення. Ними, перш за все, є фізичні особи та державні органи.

Усіх фізичних осіб об'єднує те, що вони підлягають соціальному забезпеченню із спеціальних фондів, у зв'язку з настанням соціального випадку або виконання певних професійних обов'язків. За правовим зв'язком із державою вони поділяються на громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Суб'єктами правовідносин у сфері соціального забезпечення може бути сім'я, наприклад, у правовідносинах із приводу призначення пенсії в разі втрати годувальника. Законодавство про соціальну допомогу передбачає соціальну підтримку сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям. Другим суб'єктом правовідносин у сфері соціального забезпечення є один із державних органів, що зобов'язаний призначити і надати конкретний вид

соціального забезпечення. Компетенція таких органів визначається тією метою і завданнями, заради яких вони створені. До таких органів, зокрема, належать такі: органи Пенсійного фонду України; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; органи Міністерства соціальної політики України; органи пенсійного забезпечення Міністерства оборони України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Управління державної охорони, інших військових формувань, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України; Державна служба зайнятості (центри зайнятості); органи Міністерства охорони здоров'я України; органи Міністерства освіти і науки.

Об'єкт соціально забезпечувальних правовідносин – це те, заради чого суб'єкти права вступають у юридичні зв'язки, або те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників, чи те, що зрештою хоче отримати особа. Студенти повинні розкрити об'єкти матеріальних і процедурних правовідносин та назвати їх відмінності.

Компонентами змісту соціально-забезпечувальних правовідносин є: 1) суб'єктивні права у сфері соціального забезпечення; 2) суб'єктивні юридичні обов'язки учасників правових відносин у сфері соціального забезпечення; 3) реальні дії (поведінка, вчинки) суб'єктів цих правовідносин при реалізації належних їм прав і дотриманні покладених на них обов'язків. З огляду на це, під змістом правовідносин у сфері соціального забезпечення слід розуміти сукупність конкретних суб'єктивних прав і обов'язків та реальних дій суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин.

До головних суб'єктів соціальної політики належать: людина (особистість), держава, суспільство, політичні партії, громадські організації. Усі ці суб'єкти мають неоднакові можливості, масштаби, глибину, способи та

засоби впливу на об'єкти і розвиток соціального буття; вони характеризуються різноманітною юридичною та економічною діяльністю, мають різне суспільне призначення, потребують оптимального співвідношення між складовими соціальної політики й узгоджених зусиль як державних структур, політичних сил, підприємницьких організацій, трудових колективів, так і окремих політиків і лідерів.

У системі державних органів, що здійснюють функції з соціального забезпечення першорядне місце посідають органи законодавчої і виконавчої влади. Вони відіграють провідну роль у керівництві всією системою соціального захисту населення України.

Вищим органом законодавчої влади є Верховна Рада України, яка є органом загальної компетенції. Вона приймає закони про форми і види соціального забезпечення, затверджує основні джерела його фінансування та витрати з Державного бюджету на ці цілі, визначає розмір обов'язкових страхових внесків тощо.

Систему органів державної виконавчої влади складають центральні органи, виконавчі комітети місцевих рад та місцеві державні адміністрації. Вищим органом у системі виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. До його компетенції віднесені питання, пов'язані з реалізацією та виконанням законодавства з соціального забезпечення. Кабінет Міністрів видає підзаконні нормативні акти з питань здійснення соціального забезпечення, щороку подає на затвердження Верховної Ради Державний бюджет, складовою якого є витрати на соціальне забезпечення, вживає заходів до виконання Державного бюджету тощо.

До суб'єктів, що здійснюють функції з соціального забезпечення відносять також Мінсоцполітики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури України, інші міністерства, комітети, відомства залежно від напрямів діяльності України та

органи місцевого самоврядування.

Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених із військової служби, та учасників антитерористичної операції, у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

На територіальному рівні здійснюють соціальне забезпечення

Департаменти соціального захисту. Основним завданням Департаменту соціального захисту є забезпечення реалізації державної соціальної політики на відповідній території у сфері соціального захисту населення.

У системі державних органів, які здійснюють соціальне забезпечення, важлива роль належить Фонду соціального захисту інвалідів. Фонд соціального захисту інвалідів є бюджетною установою, діяльність якої спрямовується, координується та контролюється Міністерством соціальної політики України.

Теми 6-8, 10

Пенсійне забезпечення в Україні

У сучасних умовах пенсію можна розглядати як грошову виплату (з розрахунку на місяць), яка призначається відповідно до встановлених державою правил громадянам, що досягли встановленого законом пенсійного віку, чи які набули спеціального стажу (вслуги років) встановленої тривалості, або яким встановлена інвалідність, чи які втратили годувальника за рахунок коштів, асигнованих на ці цілі державою з державного бюджету, з Пенсійного фонду, з Накопичувального пенсійного фонду та з недержавних – пенсійних фондів.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування передбачає два рівні.

Перший рівень – солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка є обов'язковою і передбачає встановлення розмірів пенсій залежно від страхового стажу та розміру заробітної плати, з якої сплачені внески, облік яких здійснюється персоналізовано в Пенсійному фонді.

Другий рівень – система накопичувального пенсійного забезпечення в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Запровадження цієї системи передбачає акумулювання персоналізованої

частини внесків громадян, які обліковуватимуться на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках і накопичуватимуться у єдиному державному Накопичувальному фонді, та подальше інвестування цих коштів із метою отримання інвестиційного доходу. Виплати з Накопичувального пенсійного фонду здійснюються після виходу особи на пенсію і разом з пенсією, що виплачуватиметься з солідарної пенсійної системи з поточних надходжень (пенсія першого рівня), в загальній сумі забезпечить розмір пенсії нарівні більш як 50 відсотків заробітної плати працівника, яку він одержував до виходу на пенсію. Кошти у розмірах, що обліковуватимуться на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку, будуть належати застрахованій особі і передаватимуться спадкоємцям у встановленому законодавством порядку. Активи Накопичувального пенсійного фонду використовуватимуться для внутрішніх інвестицій в національну економіку, що, в свою чергу, сприятиме збільшенню

надходження коштів до Пенсійного фонду і виплати пенсій із поточних надходжень за солідарною системою.

Добровільне додаткове пенсійне забезпечення передбачає *третій рівень*, тобто це система недержавного пенсійного страхування, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень і яка забезпечує застрахованій особі після виходу на пенсію отримання крім пенсії за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням додаткової пенсії шляхом добровільних пенсійних внесків до недержавних пенсійних фондів, які стануть основою цієї системи, в тому числі і ті, що створені за корпоративними та професійними ознаками. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» прийнято Верховною Радою України 9 липня 2003 р.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. призначаються такі пенсійні виплати:

1) за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі: а) пенсія за віком;

б) пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);

в) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника), призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

2) за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду або на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення, здійснюються такі пенсійні виплати, як довічні пенсії і одноразова виплата.

Особі, яка має право на довічну пенсію, призначається один із видів пенсії за її вибором.

У солідарній системі за цим Законом надаються соціальні послуги за рахунок коштів Пенсійного фонду. До таких послуг належить допомога на поховання пенсіонера.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. (зі змінами) призначаються страхові виплати:

а) по інвалідності, якщо інвалідність настала внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання;

б) у разі втрати годувальника, якщо смерть годувальника настала внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання.

А відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. (зі змінами) та іншого пенсійного законодавства окремим категоріям громадян призначаються:

- а) пенсії за віком на пільгових умовах;
- б) пенсії за вислугу років;
- в) соціальні пенсії.

Право на соціальну пенсію мають усі непрацездатні, непрацюючі громадяни, які не мають права на трудову пенсію.

Студенти повинні знати, що особам, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором, за винятком пенсій інвалідам внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи з виконанням інтернаціонального обов'язку.

Особливим видом державної пенсії, яка не входить до названих видів і призначається обмеженому, визначеному законом колу громадян, є пенсія за особливі заслуги перед Україною.

Недержавне пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. здійснюється пенсійними фондами, страховими організаціями та банківськими установами на договірних засадах. Пенсійні фонди відповідно до цього Закону можуть здійснювати такі види пенсійних виплат: пенсія на визначений строк; одноразова пенсійна виплата.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування можна розглядати як особливий вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, яке полягає у формуванні Пенсійного фонду за рахунок страхових внесків роботодавців, інших осіб, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, та формуванні на договірних засадах Накопичувального пенсійного фонду,

накопичення в ньому коштів із метою виплати в подальшому з цих фондів застрахованим особам та членам їхніх сімей пенсій та інших виплат по досягненні ними пенсійного віку чи настання інших, передбачених законом обставин.

Згідно зі ст.7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється за принципами:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб - підприємців;

- права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;

- заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;

- рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

- диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу);

- солідарності та субсидування в солідарній системі;

- фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;

- спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування

довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;

державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених законом;

– гласності, прозорості та доступності діяльності Пенсійного фонду;

– обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних із виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, в обсягах, передбачених законом;

– цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм цього Закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Суб'єктами солідарної системи є: застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, – члени їхніх сімей та інші особи; страхувальники; Пенсійний фонд; уповноважений банк; підприємства, установи, організації (далі – організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є: особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів; підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; Накопичувальний фонд; недержавні пенсійні фонди; юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;

зберігач; страхові організації.

Інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення можуть бути визначені законами України.

Органи Пенсійного фонду ведуть облік усіх застрахованих осіб та персоніфікований облік надходження страхових внесків і забезпечують функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застрахованих осіб, здійснюють облік коштів Накопичувального фонду на накопичувальних пенсійних рахунках. Облік усіх застрахованих осіб та персоніфікований облік надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також персоніфікований облік коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюються в порядку, визначеному Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Пенсійний фонд забезпечує комплекс організаційних та технічних заходів, спрямованих на захист відомостей, що містяться в системі персоніфікованого обліку, в тому числі забезпечує обмеження кола службових осіб, які в силу своїх службових обов'язків мають доступ до відомостей, що містяться в системі персоніфікованого обліку.

Особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності страхового стажу не менше 15 років.

Розмір пенсії за віком визначається за формулою:

$$П = Зп \cdot Кс,$$

де: П – розмір пенсії, у гривнях; Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до статті 40 Закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях; Кс – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до статті 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»(далі – закону).

За бажанням застрахованої особи частина розміру пенсії за віком за період страхового стажу, набутого до дня набрання чинності цим Законом, може бути визначена відповідно до раніше діючого законодавства, а частина розміру пенсії за період страхового стажу, набутого після набрання чинності цим Законом, – відповідно до закону.

При цьому частина розміру пенсії за віком, обчислена за раніше діючим законодавством, не може перевищувати максимальних розмірів пенсій, визначених законом для відповідних категорій пенсіонерів, та не може бути нижчою, ніж розмір трудової пенсії за віком із урахуванням цільової грошової допомоги на прожиття, що діяли на день набрання чинності законом.

Розмір пенсії за віком, обчислений за раніше діючим законодавством, підвищується з дня набрання чинності цим Законом до дня її призначення в порядку, передбаченому частинами першою та другою статті 42 Закону.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу, передбаченого статтею 32 Закону.

Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України

«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовляє документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду, вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснює адміністративне управління Накопичувальним фондом та інші функції, передбачені цим Законом і статутом Пенсійного фонду.

До структури виконавчих органів солідарної системи відносять Правління Пенсійного Фонду, Виконавчу дирекцію, територіальні органи в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі та районні й міські управління. Наглядова рада Пенсійного фонду створюється аналогічно, як і правління Пенсійного Фонду.

Застрахована особа, яка відповідно до закону є учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, за умови досягнення пенсійного віку, передбаченого статтею 26 Закону, а в разі відстрочення часу призначення пенсії за віком відповідно до цього Закону у період після досягнення такого віку – із дня закінчення строку відстрочення дати призначення пенсії за віком у солідарній системі.

Довічна пенсія за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування враховується під час визначення мінімальної пенсії за віком

відповідно до статті 28 Закону.

Страховання і виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України «Про страхування» страховою організацією, обраною застрахованою особою.

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією актуарно, виходячи з суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних із подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

Виплата довічної пенсії здійснюється у строки і в порядку, що визначені договором страхування довічної пенсії.

Страхові організації, що здійснюють страхування і виплату довічної пенсії, передбаченої цим Законом, забезпечують свою платоспроможність відповідно до законодавства про страхову діяльність.

Одноразова виплата учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування здійснюється в порядку, визначеному статтею 56 Закону:

1) територіальним органом Пенсійного фонду – за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку учасника накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) адміністратором відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення – за рахунок коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника накопичувальної системи пенсійного страхування.

Як показав не тільки досвід України, а й світовий, жодна державна солідарна пенсійна система неспроможна забезпечити високий рівень пенсій за низьких розмірів обов'язкових пенсійних відрахувань та несприятливих

демографічних умов. Тому Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», прийнятий 9 липня 2003 р. і, який набув чинності 1 січня 2004 р., створює законодавчу базу для розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення та надає можливість громадянам робити додаткові добровільні накопичення на старість. Цей Закон встановлює:

- поняття системи недержавного пенсійного забезпечення;
- коло осіб та умови їх участі в системі недержавного пенсійного забезпечення;
- види недержавних пенсійних фондів, порядок їх утворення та функціонування;
- порядок використання, захист та інвестування пенсійних активів;
- види пенсій та порядок їх виплати;
- успадкування пенсійних активів;
- звітність у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- відповідальність юридичних осіб, які надають послуги в сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- державний нагляд за юридичними особами, які надають послуги в сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», система недержавного пенсійного забезпечення – це складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- 1) пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно

до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та законодавства про страхування;

– банківськими установами відповідно до Закону та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законодавством.

Недержавне пенсійне забезпечення, крім Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», регулюється також законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється за такими принципами:

– законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;
– заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;

– добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;

– добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом;

- добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;

- економічної заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;

неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;

- рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;

- розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;

- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи;

- гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм Законом;

- цільового та ефективного використання пенсійних коштів;

- державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення;

- відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених цим Законом та іншими актами законодавства;

- державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням.

Суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є фізичні і юридичні

особи, як учасники відносин, що регулюються Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». До таких належать:

1) *недержавні пенсійні фонди* – це юридичні особи, створені відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», які мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонують та провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку;

2) *страхові організації*, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

3) *банківські установи*, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;

4) *вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування*. Фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду і яка має право або набуде право на одержання пенсійних виплат із такого фонду, є учасником пенсійного фонду. Учасниками пенсійного фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною. Фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором. Пенсійні виплати можуть здійснюватися учасникові або його спадкоємцеві. Особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту, є вкладником пенсійного фонду. Вкладником може бути сам учасник, подружжя, діти, батьки, роботодавець учасника пенсійного фонду або професійне об'єднання, членом якого є учасник фонду.

У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду.

Учасники відкритого пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь;

5) *вкладники пенсійних депозитних рахунків* – особи, які сплачують пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи за договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку;

6) учасники недержавного пенсійного забезпечення;

7) *засновники пенсійних фондів* – це можуть бути будь-які одна чи декілька юридичних осіб;

8) *роботодавці* – платники корпоративних пенсійних фондів - це роботодавці, які визнають статут уже створеного корпоративного пенсійного фонду, виявили бажання перераховувати грошові кошти на користь своїх працівників до такого фонду на підставі договору, укладеного ними з радою цього пенсійного фонду;

9) *саморегульвні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення* – це неприбуткові організації (непідприємницькі товариства), що створюються з метою встановлення професійних стандартів діяльності задіїністрування недержавних пенсійних фондів, захисту та представлення інтересів своїх членів, а також учасників недержавних пенсійних фондів;

10) *органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення* – це Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Національний банк України;

11) *адміністратори пенсійних фондів* – юридичні особи, що здійснюють адміністрування недержавних пенсійних фондів на умовах Закону України

«Про недержавне пенсійне забезпечення»;

12) *компанії з управління активами* – юридичні особи, які провадять професійну діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії на провадження такої діяльності;

13) *зберігачі* – банки, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства про банки та банківську діяльність та відповідають вимогам Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» щодо зберігання та обслуговування коштів недержавних пенсійних фондів;

14) *аудитори* – це фахівці у сфері бухгалтерського обліку й аудиту, які мають право на провадження аудиторської діяльності і займаються виключно наданням аудиторських послуг згідно із законодавством на підставі договору, який укладається між аудитором та юридичною особою;

15) *особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»* – агентські послуги надаються фізичними особами на підставі договору доручення про надання таких послуг, який укладається з адміністратором недержавного пенсійного фонду. До агентських послуг належать:

а) будь-яка дозволена законодавством діяльність, спрямована на забезпечення переконання осіб у необхідності укладення пенсійного контракту з пенсійним фондом;

б) послуги з укладення пенсійних контрактів від імені адміністратора пенсійного фонду.

За видами пенсійні фонди можуть утворюватися як відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди. Студенти повинні дати характеристику їм та їхнім органам управління.

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне

забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника. Пенсійний контракт повинен відповідати положенням статуту пенсійного фонду й обов'язково містити застереження про те, що держава не несе відповідальності за зобов'язаннями пенсійного фонду.

Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється пенсійними фондами, визначаються пенсійними схемами, які розробляються з дотриманням вимог Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та інших нормативно-правових актів із питань недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійні схеми та зміни до них розробляються та затверджуються засновником (зборами засновників) пенсійного фонду. Пенсійні схеми корпоративного пенсійного фонду та зміни до них погоджуються з представниками трудових колективів відповідних юридичних осіб – роботодавців, які є засновниками такого фонду. Пенсійні схеми та зміни до них підлягають реєстрації в національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Пенсійний фонд може використовувати кілька пенсійних схем.

Пенсійні фонди відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» можуть здійснювати такі види пенсійних виплат:

- 1) пенсія на визначений строк;
- 2) одноразова пенсійна виплата.

Розміри пенсійних виплат визначаються виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк згідно з методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Пенсійні виплати здійснюються у грошовій формі в національній валюті України.

Адміністратор планує обсяг грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду відповідно до укладених пенсійних контрактів, та надає відповідну інформацію особам, що здійснюють управління пенсійними активами цього фонду в порядку, визначеному договором про управління активами.

Тема 9

Державні допомоги

У загальній системі соціального забезпечення соціальні допомоги є одним із самостійних видів матеріального забезпечення непрацездатних громадян, малозабезпечених сімей, сімей із дітьми та інших осіб. Вони мають лише їм властиві правові ознаки й особливості, які відмежовують їх від інших видів матеріального забезпечення та соціальних послуг, в тому числі й від пенсій.

Такими ознаками й особливостями є:

- врегулювання призначення і виплати всіх видів допомоги відповідними нормативними актами, в зв'язку з чим, за наявності передбачених в них обставин, громадяни набувають безумовного права на той чи інший вид допомоги;

- зазвичай, загальна цільова спрямованість допомоги, що полягає в матеріальній підтримці громадян, які в силу тих чи інших соціальних випадків (тимчасова втрата заробітку, підвищення витрат в сім'ї, пов'язаних із народженням чи похованням тощо) потребують надання такої допомоги;

- незалежність у більшості випадків забезпечення різними видами допомоги від інших джерел доходів, що має їх особа, яка звернулася за призначенням того чи іншого виду соціального забезпечення;

- призначення допомоги, як правило, у твердих розмірах;

– соціально-аліментарна природа всіх видів допомоги, яка виражається в без еквівалентності їх надання;

– обмеженість виплати допомоги визначеними тимчасовими рамками (наприклад, допомоги у зв'язку із тимчасовою непрацездатністю виплачуються працівникам до їх видужання, допомоги на дітей – до досягнення ними відповідного віку тощо). Отже, під допомогою із соціального забезпечення розуміють гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально-аліментарного характеру, з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь-яких інших джерел доходу.

Фінансування виплат допомоги здійснюється за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, державного бюджету та місцевих бюджетів.

Багатоманітність видів соціальної допомоги, передбачених законодавством, широке коло громадян, які мають право на їх одержання, дають можливість класифікувати їх за певними ознаками, цілями та завданнями на відповідні групи.

Всі допомоги із соціального забезпечення поділяються на три групи.

До першої групи належать допомоги, що виплачуються з метою компенсації втраченого з поважних причин заробітку впродовж нетривалого часу в розмірі, який, зазвичай, визначається в процентному відношенні до середньомісячного заробітку. До таких, наприклад, належать допомоги з тимчасової втрати працездатності, допомога по безробіттю тощо. Умови призначення такої допомоги виключають можливість одержання їх одночасно із заробітною платою, хоч у деяких випадках допускають їх виплату поряд із пенсією та іншими допомогамі. Наприклад, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю працюючому пенсіонеріві.

Другу групу становлять допомоги, що надаються додатково до основних джерел засобів існування (заробітної плати, пенсії тощо). Вони спрямовані не на заміну (хоч би і тимчасово) основних джерел засобів існування, а на покриття додаткових витрат, на які основних доходів, на думку законодавця, недостатньо. (Наприклад, допомога при народженні дитини, допомога на поховання тощо). Вони, як правило, мають разовий характер.

До третьої групи включаються допомоги, які надаються в певних випадках особам, які не мають джерел засобів до існування. Наприклад, допомога непрацюючій матері по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Таке групування не виключає можливості розмежування окремих видів допомоги залежно від соціального випадку, покладеного в основу їх надання.

У процесі реформування сфери соціального забезпечення динамічно розвивається і законодавство про соціальні допомоги, з'являються нові види допомоги, змінюються терміни, порядок призначення та виплати допомоги, підвищуються їх розмір, запроваджено принцип надання допомоги працюючим громадянам на умовах загальнообов'язкового державного соціального страхування. З цією метою за останні роки було прийнято ряд законів. Це, зокрема, закони України: «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р., «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р. та інші.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачає в разі настання страхового випадку, крім відшкодування моральної (немайнової) шкоди, потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей, страхові виплати:

- 1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини)

залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі – щомісячна страхова виплата);

2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

4) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Студенти повинні розглянути також види допомоги передбачені у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

1) допомога з тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

2) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;

3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві). У разі смерті застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні допомога на поховання надається в розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Видами матеріального забезпечення за Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» є:

1) допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;

2) допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Тема 11

Соціальне обслуговування: соціальні пільги та соціальні послуги

В юридичній літературі під соціальною пільгою розуміється законодавче звільнення (повне чи часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності в такої особи значних заслуг перед державою, що пов'язані з певними публічними подіями. Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення. Вони надаються незалежно від того, отримує особа пенсію, допомоги чи заробітну плату, їх роль полягає у забезпечення додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна плата є меншими від прожиткового мінімуму. Соціальні пільги спрямовані на реалізацію конституційного права кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Студенти повинні добре знати основні ознаки соціальних пільг, а саме:

– вони спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, покращення становища окремих категорій громадян;

– є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу. Так, для певних категорій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо;

– є правомірними винятками з правила про необхідність виконання особою обов'язків, передбачених законодавством;

– закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Правовою підставою надання громадянам соціальних пільг є:

1) настання соціального ризику за обставин, передбачених у законодавстві; 2) наявність у особи особливих заслуг перед державою, що пов'язані із такими публічними подіями державного чи міжнародного значення, як військові дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо.

Студенти повинні знати класифікацію соціальних пільг за змістом. Виділяють такі категорії пільг, встановлених законодавством: житлово-комунальні; медико-реабілітаційні; транспортні; соціально-побутові; пенсійні; соціально-трудова.

Надання соціальних послуг ґрунтується на принципах: адресності та індивідуального підходу; доступності та відкритості; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; гуманності; комплексності; максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги; законності; соціальної справедливості; забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги; дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил.

Соціальні послуги це комплекс заходів із надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем.

Згідно з чинним законодавством застосовуються дві основні форми надання соціальних послуг: матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми,

одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування це система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Соціальне обслуговування здійснюється:

- за місцем проживання особи (вдома);
- за місцем проживання (перебування) дитини у сім'ях громадян, які відповідно до договору надають послуги щодо утримання та виховання дитини (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї патронатних вихователів);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах надання соціальних послуг;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Студенти повинні розглянути види соціальних послуг. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» можуть надаватися такі види соціальних послуг:

- соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;
- психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем,

застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

– соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

– соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

– соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

– юридичні послуги – надання консультацій із питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу та реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо);

– послуги з працевлаштування – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

– інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги);

поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

– інші соціальні послуги.